

III

Другого дня по обіді Степан вирядився до Левка. Ще вчора йому неприємно було б здибати когось із знайомих, але сьогодні уже хотілось когось побачити, з кимсь погомоніти. Зранку хлопець, узявши трохи хліба, сала, випадкові картоплини й крупи, помандрував берегом геть за місто. Зайшов дуже далеко, може, верстви за три від пристані, шукаючи місцини, де б, зрештою, не було людей. Кілька разів він збирався вже отаборитись, але знову несподівано натрапляв на рибалку чи перекупку, що чекала перевозу. Важко було тут розминутись із ближніми, але Степан терпляче йшов уперед, лишаючи місто за виступами колінкуватого берега.

Кінець кінцем прийшов до невеличкої затоки між кручами, де було затишно й відлюдно. Тут він розбувся, скинув френча, зрізав дві грубенькі лозини й улаштував свій казанок. Назбиравши сухої трави, розпалив огонь під казанком, перемив крупу, почистив картоплю й накришив сала. Каша варилась. Сам Степан, забезпечивши полум'я, роздягся й ліг на березі під теплим ранковим сонцем. Здалеку щочверть години дзвонили на Лаврі куранти, і цей дзвін разом з плюскотом води нагонив на хлопця спокій і смуток.

Потім зненацька схопився й плигнув у воду, плавав, перекидався, пірнав, скрикуючи від насолоди. Після, не вдягаючись, з дикою жадобою взявся до своєї каші. Вона вже загусла й булькотіла. Він хапливо ловив шпичкою шматки картоплі та кришеники сала й ковтав їх, не жуючи. Потім, не маючи ложки, щиро вмочав скиби хліба в густу гречану масу й невтомно пожирав їх. В одну мить казаночок уже спорожнено й ретельно вимазано зсередини до останньої крупини. І сам ідець лежав поруч на своєму френчі, прикрившись білизною. Спека важко стуляла йому повіки. Він заснув, не встигши навіть закурити.

Прокинувся Степан так само непомітно. Нечутно над його головою вирізнілась блакить, і дріж, ніби вийшовши з води, прокотилась йому по тілі. Він лежав уже в затінку горба, за який звернуло сонце. Холодок розбудив його. Він підвівся, протер очі й тупо почав одягатись. Недоречний сон лишив по собі каламуть у думках і обважнілість у м'язах.

Потім хлопець сів на березі під сонцем, що звернуло вже з полудня. І тут, у ясній тиші останніх літніх днів, його огорнуло болісне почуття самотності. Він не знав ні походження його, ні точної назви. Але кожна думка тягла йому за собою липку вагу і спинялась, зрештою, подолана й порожня. Таке смоктуще зневілля він переживав уперше, і воно війнуло йому в душу темним передчуттям загину. Його очі стелились за водою туди, де він ріс, боровся й бажав. Піскуваті береги, що тяглися перед ним, безлюддя і теплі вітри, нагадуючи спокій села, додавали йому туги. Бо за горбом він почував місто і себе — одне з безлічі непомітних тілець серед каменю й розпорядку. На порозі жаданого бачив себе вигнанцем, що покинув на рідній землі весну й квітучі поля.

Відразу він згадав про Надійку. Так, ніби спогад про неї затаївся був у ньому і, раптом розцвів у пристрасних поривах його самотини. Вона, ніби жартуючи, сховалась від нього і тепер вийшла з похоронку, запашна й сміюча. Колишній дотик її руки

живущим огнем проймав йому кров. Він згадував їхню зустріч на пароплаві, її слова і шукав у них бажаної запоруки. Кожен погляд і усміх її осявав тепер йому душу, торуючи в ній плутані стежки кохання.

— Ви такий знаючий! Ви одержите стипендію! Так, так! Він здібний і міцний. Він уміє бути упертим. Там, де перешкоди не збити натиском плеча, там точитиме її шашелем. Дні, місяці й роки! Хай тільки вона схилиться до нього — вони вдвох переможцями ввійдуть у браму міста!

— Надійка, — шепотів він.

Саме ім'я її було надією, і він повторював його, як символ перемоги.

Хлопець швидко вертав додому, обнятий єдиною думкою про свою раптову коханку. Вона стерла йому всі турботи, як справжня чарівниця, бо стала найважливішим, що треба здобути. Бажання побачити її було таке пристрасне, що він збирався до неї зразу ж піти.

Вдома, коли трусив свого френча й начищав попльованою торбинкою чоботи, його почало обіймати вагання. Тому правда, що Надійка була люба з ним на пароплаві й запрошувала приходити. Але ж вона була дуже весела — чи не знак це того, що в неї вже єсть коханий? Він швидко спростував цю страшну думку — адже ж Надійка, як і він, вперше в цьому місті. А може, за ці два вечори, побувши тут, вона здибала когось і покохала? Що кохання повстає вмить, він сам був тому дізнавець. Зрештою, може, він і подобався їй, але тепер, безпритульний, чим він міг її чуття зміцнити? Ось прийде він до неї, жалюгідний селюк серед галасливого міста... І що скаже, що він принесе? Він хоче опертися на неї, а жінки самі прагнуть опори.

Степан довго розважав, сидючи на лаві, і вирішив піти тільки по тому, як складе іспита. Він прийде до коханої студентом, а не сільським хлопчаком, і скаже: ось що я зміг і я вартий! Він заспокоївся, але вдома вже сидіти не міг, — тому зібрався навідати Левка.

На щастя, застав його вдома. Перше, що вразило хлопця, — це абсолютний порядок в убогій студентській хаті. Обстава її зовсім не була пишна — невеличка мальована скриня, простий стіл, розкладне ліжко, два стільці й саморобна етажерка на стіні. Але стіл був накритий сірим чистим папером, книжки лежали на ньому рівними купками, скриня застелена червоно-чорною картатою плахтою, вікно вквітчане мереженим рушником, і постеля до ладу прибрана. Над нею висіла найбільша і найцінніша прикраса, гордість господарєва — дубельтівка й шкіряна набійниця. Дбайлива рука, затишок і спокій почувались у стрункій лінії портретів на стіні, теж уквітчаних рушниками — Шевченко, Франко і Ленін. Заздрість і турбота огорнули хлопця, коли він побачив це охайне житло.

Сам господар у натільній сорочці працював коло столу над книжкою, але гостя привітав щиро, посадив його на стільця й почав розпитувати, як той улаштувався на нових місцях. І Степан не міг побороти свого сорому. Він Коротко відповів, що тим часом влаштувався добре, живе у гулящій влітку кімнаті, де восени має оселитися якийсь хазяйський родич; що жалітися йому зараз нема на що, а ось він дістане

стипендію й перебереться, мабуть, у будинок КУБУЧу¹⁰, коли зробиться справжнім студентом. Іспит завтра, і він його зовсім не боїться. Крім того, має певний революційний стаж.

— А ви ж як? Хата у вас добра... — несміливо спитав Степан, перейнявшись глибокою пошаною до Левка, навіть на «ви» його величаючи.

Левко посміхнувся. Вистраждана ця хата! Півтора року тому він дістав її за ордером, і хазяї зустріли його, як того звіра. Не давали води, вбиральню замикали. Двоє тут стареньких — з учителів. Він латинську викладав колись по гімназіях, а тепер її скоротили, в архіві служить за три червінці. А потім помалу обзнайомились, і тепер — друзяки. Чай разом п'ють, і коли зварити треба що, теж можна. Хороші люди, хоч і старосвітські.

— Та зараз побачиш їх, — сказав він. — Ось чай будемо пити.

Степан почав одмовлятися — він же не голодний! — та студент не слухав його, поволі надів сорочку і, не підперезуючись, вплив із кімнати.

— Ну от! Якраз чай єсть... Ходімо, — вдоволено проголосив він,

І потяг за руку зніжковілого Степана, хоч той тільки зовні вдавав проханого, сам глибоко жадаючи подивитись на міських людей і спізнатися з ними. Левко не міг заступати їх перед хлопцем, бо, як і він сам, мусив зрештою вернутися на село, побувши в місті, хоч і не випадковим, але тимчасовим подорожником. І трохи соромлячись за себе, наперед збираючись більше придивлятися, ніж говорити, хлопець, уступив до помешкання справжньої міської людини, ще й колишнього гімназійного вчителя.

Кімната його являла дивний збіг найрізноманітніших речей, що, ніби рушивши з різних покоїв, зсунулись сюди від жаху й тут закам'яніли. А як їм абсолютно бракувало місця, то стояли вони чудною юрбою попід стінами й просто серед хати. Широке двоспальне ліжко визирало краєм з-під куцої ширми, впираючись головами в шафу на книжки, де замість колишнього скла сумно темнів брунатний кордон. Поруч шафи, одбираючи їй змогу вільно відчинятись, стояв великий горорізьблений буфет, прихилившись верхівкою до стіни, що без неї він втратив би рівновагу. Далі під вікном праворуч тулялась повна нот етажерка, хоч піано в хаті не було. Косяком до вікна, трохи заслоняючи його своїм краєм, пишалась струнка дзеркальна шафа на одержу — єдина річ, що зберегла свою незайманість і чистоту. Симетрично до грандіозного ліжка навпроти височів потертий турецький диван, а на його широкій спинці, що кінчалась угорі довгастою дерев'яною площинкою, самотньо підносив до стелі свій рупор грамофон, оточений з боків рівними купками платівок.

Коло самих дверей у кутку чорніла буржуйка — бляшана пічка, що мала завданням ogrівати взимку кімнату, а влітку на ній варено страву. Широка, підчеплена до стелі труба тяглася від неї просто до півкімнати, далі круто звертала й зникала в стіні над книжковою шафою. Кімната була велика, але звужена навалою речей, що

---

10. КУБУЧ — скорочення російськомовної назви «Комитет улучшения бита учащихся», тобто комітет допомоги студентам.

давали посередині тільки місцину на маленький ломберний столик, який правив тепер за їдальний і здавався крихітним проти своїх велетенських сусідів. На ньому й був сервований чай — синій кіптявий чайник, чотири чашки, цукор у мисочці й кілька шматків хліба на тарілці.

Левко познайомив його з господарями. Андрій Венедович був бадьорий дідок, геть оброслий на обличчі сивиною. В його рухах і поклонах була врочистість і самоповага. А дружині його бракувало зубів, тому привітальних слів її Степан не розчув. Ця згорблена жінка з висохлим обличчям та тремтячими руками запросила своєю незрозумілою мовою сідати й почала обережно розливати чай.

Андрій Венедович похвалив Степана за його намір учитись, але висловив незадоволення з теперішньої навчальної системи і з того, що від освітніх справ усунено старих, досвідчених педагогів. Потім раптом спитав хлопця:

— А ви знаєте латинську мову?

Степан, що трохи мультко себе мав, потрапивши під виключну увагу господаря, тепер геть почервонів. Він щиро признався, що про латинську мову знає, що вона була, а її самої не вчив, бо тепер непотрібно. Останнє слово прикро вплинуло на Андрія Венедовича. Латинська мова непотрібна! Так хай же знає молодий студент, що тільки класика врятує світ від сучасного обскурантизму, як була врятувала від релігійного! Тільки вернувшись до неї, людськість знову відродиться до ясного світосприймання, до цілості натури й творчого пориву.

Голос колишнього вчителя піднісся й забринів пристрастю. Розпалюючись більше дедалі, Андрій Венедович засипав Степана іменами й поговірками, яких змісту й ваги той зовсім не розумів. Він промовляв про золотий вік Августа¹¹, про римський геній, що скорив світ і горить у темряві сучасності ясною зіркою порятунку. Про християнство, що зрадницьки пожерло Рим, але й само було переможене від нього в Ренесансі. Про свого улюбленого Луція Аннея Сенеку¹², виховника Неронового¹³, гнаного підступами й інтригами незрівнянного філософа, засудженого на страту й померлого від власної руки, перетявши вену, як і личить мудрецеві; про його трагедії, єдині, що дійшли до нас від римлян, про його *Dialogi*, з яких *De Providentia*¹⁴ він міг цитувати напам'ять. І Сенеці, що поєднав у найвищій синтезі стоїцизм з епікуреїзмом, цьому генієві римського генія, закидають спілкування з апостолом Павлом, обмеженим адептом в'язничної релігії, що завалила Рим!

В кімнаті вечоріло, і в приємних голос учителя бринів справді пророче. Він

---

11. Август Гай Октавіан (Gaius Octavius, Caesar Augustus; 63 р. до н. е. — 14 р. н. е.) — римський імператор. Його іменем названо восьмий місяць року.

12. Сенека, Луцій Анней (Lucius Annaeus Seneca; бл. 4 р. до н. е. — 65 р. н. е.) — римський політичний діяч, філософ, письменник.

13. Нерон Клавдій Цезар (Nero Claudius Caesar; 37 — 68) — римський імператор.

14. «Діалоги», «Про провидіння» (лат.).

звертався раз у раз до Степана, і того мимоволі жах проймав. Але побачивши, що Левко спокійно споживає собі чай, він збадьорився й випив свою склянку, не зважаючи вже на проречистість господаря. Господиня ж сиділа непомітно, мало не зникаючи вузькими плечима за череватим чайником.

— Я старий, але бадьорий, — виголошував дід. — Мені не страшно смерті. Бо дух мій класично ясний і спокійний...

У Левковій кімнаті Степан сказав:

— Ну й дід же... дебелий!

— Він трохи психічний з тією мовою, — відповів студент, — а чоловік з нього добрячий. І допомогти може — розумний дід, усе знає.

Уже на відході Степан спитав:

— Ну, а мова латинська, хіба вона кому потрібна?

— Дідькові вона потрібна, — засміявся Левко. — Сказано про неї — мертва мова.

Він провів товариша аж на сходи, кликав його заходити, коли схоче, — за ділом або й так.